

Ale Éva – Lencsés Gyula

A HAZATÉRÉS UTÁN A MÁLENKIJ ROBOT A HOZZÁTARTOZÓK EMLÉKEIBEN

BEVEZETÉS

Dudar, a bakonyi település a társadalomkutatók számára több alkalommal is a figyelem középpontjába került az utóbbi közel száz évben. Tudománytörténeti szempontból az 1937-es nemzetközi falukutató tábor volt nagy jelentőségű, melyet a Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiuma szervezett.

1983-ban az ELTE hallgatói látogattak el a faluba, majd a Szegedi Fiatalok kutatásának ötvenedik évfordulója alkalmából 1987-ben újra Szegedről, a József Attila Tudományegyetemről érkeztek falukutatók. Ekkor kezdte el forgatni Gulyás Gyula és Gulyás János a Málénkij robot c. filmet, amely azoknak az emlékeket dolgozza fel, akik megjárta a Szovjetunió kényszermunkatáborait.

2012 szeptemberében a 75. évforduló alkalmából újabb falukutató táborban vettek részt a szegedi szociológus- és pszichológushallgatók. Gulyás Gyula ez alkalommal is ellátogatott a bakonyi faluba, hogy újabb filmes interjút készítsen. A falukutató tábor előkészületeinek alkalmával a Málénkij robot című filmet megtekintve úgy éreztük, hogy a téma még mindig aktuális. A történet a szereplők elbeszéléseiben nem teljesen kerek, vannak – és feltehetően mindig is maradnak – benne tisztázatlan részletek. Azt gondoltuk, érdemes lenne megtudni, hogy újabb 25 év után vajon hogyan emlékeznek a falubeliek. Az 1987-ben elkezdett film áttörést hozott abban, hogy először lehetett nyilvánosan beszélni ezekről az eseményekről, de kérdés, hogy a rendszerváltozás óta eltelt idő mennyiben tudta feloldani a korábbi félelmeket.

Írásunkban a Málénkij robot emlékeinek a faluban való továbbélését vizsgáljuk. Vajon mennyire van még jelen az ezredforduló után a munkatáborba elhurcolt fiatal leventék sorsának története, ki mennyit tud, mit hallott róla. Mennyire beszédtema ez még a faluban, a hozzátartozók hogyan élték meg a hazatérést és az azt követő éveket. A kutatás során félig strukturált interjúk készültek el, a dolgozatban ezeket használjuk fel.

A MÁLENKIJ ROBOT

„Hallgatni mikor beszélni kell,
szintoly nagy hiba, mint beszélni,
mikor inkább hallgatni kellett volna.”
(Széchenyi: Napló)¹

Magyarországon Málenkij robotnak hívták a II. világháború után Szovjetunióba deportált emberek által végzett kényszerszolgálatát. A szovjetek senkinek nem kegyelmezve fogtak be és ítélték el embereket 10-25 évnyi kényszerszolgálatra a Gulágra. Hivatalos, konkrét magyarázatot nem kaptak sem akkor, sem azóta azok, akiket a munkatáborokba elhurcoltak. A hivatkozási alap a Vörös Hadsereg 1944. december 16-án kelt 7161. számú határozata volt, mely szerint *„Mozgósítandó és internálandó az a munkaképes 17-45 év közötti német férfi és 18-30 közötti német nő, akit a Vörös Hadsereg által felszabadított területen találnak Romániában, Jugoszláviában, Magyarországon, Bulgáriában és Csehszlovákiában, legyen az német vagy más állampolgár, továbbá Románia, Magyarország és Csehszlovákia állampolgárai.”* (Menczer 2007:158., idézi Singer 2010:6). A német nemzetiségűek mellett elvitték azokat is, akiket a Vörös Hadsereggel szembeni ellenállással gyanúsítottak. Így került sor a dudari fiatalokra is.

Nagyon kevesen voltak olyan szerencsések a munkatáborokba elhurcoltak közül, hogy hazájukba visszatérhessenek, családjukkal újra találkozhassanak. A Gulyás testvérek azoknak a dudari levontaknak a történeteit dolgozták fel, akik megjárva a Szovjetuniót, visszatértek szülőfalujukba, és életüket újrakezdve próbáltak bekapcsolódni a falu megváltozott életébe. Bemutatják, hogyan jutottak ki a fiúk Szibériába, mi történt ott velük és mi történt a hazatérés után.

Hat dudari levante került el a Szovjetunióba 18-19 évesen. A háborús helyzet alakulásának megfelelően a fiúkat még otthonról a nyilasok vitték el két alkalommal is levontának. *„Először megszőktünk, utána megint megszőktünk, és utána figyelmeztettek bennünket, hogy nagyon vigyázzunk, mert mint szőkevények, halál is lehet belőle.”* (Gulyás – Gulyás 1990:11) Szakaszvezetőjük édesapja tanácsolta a fiataloknak, hogy Csőszpusztára menjenek, ott menedéket találnak, míg a szovjetek fel nem szabadítják az országot. Közel voltak az otthoniakhoz, egyikükük innen sietett haza újszülött kisfiához, miután a front éppen elvonult. Később azonban a szovjetek eljöttek a fiatalokért, és a korábban Csőszön elásott, majd megtalált robbanóanyagokat használták fel bizonyítékként ellenük, hogy elítéljék őket. Egyikük édesanyjának azt mondta egy szovjet katona, hogy harmadnapra itthon lesznek fiai. De nem így történt. Az Ukrán Katonai Hadbíróóság döntése alapján elítélték őket: a szakaszvezetőt húsz évre, a fiatalabbakat tízre.

---

¹ Idézi Sente 1989:4.

Kilenc év múlva tértek csak vissza a fiatalok, a szakaszvezető pedig még rá két évre, tehát 11 év múlva szabadult. A hazatérők eggyel kevesebben voltak, mert egyikőjük meg a munkatáborban életét vesztette.

Kegyetlen körülmények között találták magukat a fiatalok már a legelején is: „*Az utazásunk nagyon kellemetlen volt. Nem kaptunk mást, mint fél marék apró halat, azt a sósat, de a vizet az alatt az idő alatt, míg kiértünk – nem tudom pontosan, hogy 8 nap, 8 éjjel mentünk az Uralba – nem kaptunk.*” (Gulyás – Gulyás 1990:19)

Az utazás után sem fordult jobbra a sorsuk. A mindennapos rettegés, az éhínség mellett életüket megnehezítették sorstársaik is, akik között több közbűntényes, illetve „hivatásos betörő” is volt, akikre külön figyelniük kellett. „*Volt a lágerben mindig 10-12 betörő. Hivatásos betörő, az el van ismerve, hogy hivatásos betörő, mert más az öltözete, mindene. Azt etetni kellett, mert ha nem, akkor engem agyonüt.*” (Gulyás–Gulyás, 1990:26)

A túlélés volt a cél. Akkor tudtak megerősödni, ha valamilyen úton-módon több ételhez jutottak a szokásosnál. Annak volt egyszerűbb dolga, aki a konyhán dolgozott, vagy pedig könnyebb munkára volt beosztva egészségi állapota miatt. Az ilyen jellegű munkák mellett könnyebb volt megerősödniük. Az orvosi vizsgálatokon ránézésre (ki mennyire volt lesoványodva) ítélték meg azt, hogy ki milyen egészségi állapotban volt.

Több alkalommal próbáltak hírt adni magukról a fiatalok, azonban nagyon kevés információ jutott el róluk haza. Ezért történt meg az is, hogy egyikőjük felesége halottnak nyilvánította férjét. A hazatérés után sem volt egyszerű dolguk, ártatlanul kerültek ugyan ki a munkatáborokba, a megbélyegzést mégsem kerülhették el. „*Hát a község vezetői bizony nagyon sokáig négy szemmel (sic!) néztek bennünket, és úgy néztek, mint fasisztákat. Voltak jóindulatú emberek közöttük, akik hát tudták, hogy mi a helyzet, de bizony voltak nagyon sokan, akik, még a bányánál is, az üzemnél is... minden két hétben önéletrajz, önéletrajz, önéletrajz...*” (Gulyás – Gulyás 1990:62) Elmondják, hogy nagyon nehezen kezdték újra az életüket, hiszen itthon maradt kortársaik mindegyikének felesége, családja, munkája, egy idő után esetleg már autója is volt, az ő vagyonukat pedig csupán az a ruha jelentette, amiben hazaengedték őket a munkatáborból.

Szente Zoltán a Gulyás testvérek nyomán elindulva folytatta a „szibériások” története mozaikdarabjainak összerakását (Szente 1989). További interjúkat készített az érintettekkel, felvázolta a Bakonyi brigád kialakulásának, feloszlásának mikéntjét és a levanteintézmény működését, emellett személyiségbeli és szociálpszichológiai megfigyeléseket végzett interjúalanyairól. „*Történetük egyediségében mutat be egy általános jelenséget, az igazságtalan meghurcoltatást*” (Szente 1989: 239). Ezekről az eseményekről tudnak a faluban, azonban a több évtizedes hallgatás miatt bizonyos dolgok – mint például az elhurcolás okai, körülményei, a szibériai mindennapok története – nem ismertek. Szente úgy véli, hogy az általa „szibériásoknak” nevezett hat

szereplő vélhetően nincs tisztában azzal, hogy miként váltak ők a történelem egyik legmeggrázóbb időszakának szereplőivé, szenvedő alanyaivá.

A beszélgetés alkalmával elmondják Szentének, hogy ők tulajdonképpen azzal, hogy jelentkeztek a Bakonyi brigádba, a nyugatra való elhurcolást, illetve a korábbi szökésük következményeit akarták elkerülni. De a sorsuk másképp alakult. Nagyön fiatalok voltak, amikor elítélték őket, nem is akarták elhinni, hogy ez tényleg megtörténhet velük. „*Nem vettük egyáltalán komolyan, az utolsó percig nem hittük el, hogy minket elvisznek, vagy hogy 20 évet kapunk, mi csak bízunk a háború végében mindig.*” (Szente, 1989: 200) Kint a táborban többször is felröppentek olyan híresztelések az elítélésük kapcsán, hogy Rákosi és Sztálin egyezett meg abban, hogy a munkatáborban lévő magyarok dolgozzák le a Szovjetunióknak kötelezően fizetendő hadisarcot.

Még Szente interjúi sem tudták pontosan kideríteni, hogyan került az oroszok kezébe az a névsor, ami alapján összeszedték a fiatalokat. Három magyarázat is felmerült. Az egyik, hogy az akkori dudari katonai parancsnok volt, aki „elárulta” őket. A másik, hogy egy tési, korábban szintén a brigádhoz tartozó fiatalembernél leltek rá az említett névsorra. Illetve a harmadik – melyet Szente a legvalószínűbbnek tart –, hogy ott felejtették Csőszpusztán az irodában és a szovjetek megtalálták.

A hazatérés reménye mindig jelen volt bennük, az ígéretések, a pletykák szinte mindennaposak voltak: „*Ez mindig is így volt, mindig bedobtak rémhíreket, ott is minden 2-3 hónapban jött a hír, hogy magyarok mentek haza, ezt maga a tisztek mondták.*” (Szente 1989: 197)

A szabadulásra azonban csak 1953-ban került sor, Sztálin halálát követően. Négyen ekkor tértek haza, a szakaszvezetőjük pedig még két évvel később érkezett. A hat levante közül az egyik szerencsétlen körülmények között 1949-ben meghalt.

A négy fiatal Magyarországra érkezvén Nyíregyházán a kaszárnnyában pihent meg először. Három nappal később innen indították őket útnak, majd végül „*Nyolc év szibériai kényszermunka-táborban töltött idő után, zsebükben 30 forinttal – amit úti költségre adtak –, 1953 novemberében tértek haza, Dudarra.*” (Szente 1989: 244)

AZ EMLÉKEZÉS FONTOSSÁGA

Jan Assmann az emlékezetnek kétféle típusát különbözteti meg, melyek adapálhatók a dudari interjúalanyokra is: az egyik a kommunikatív, a másik pedig a kulturális emlékezet. A kommunikatív emlékezet többgenerációs vonatkozásban jelenik meg, eszerint a jelenben erősen élnek a múltban történt események. Szóbeszéd, mindennapi beszélgetések tárgya, hogy egy adott eseményre egy-egy ember hogyan emlékszik vissza, mit emel ki, mit tart fontosnak. A kulturális emlékezet arra helyezi a hangsúlyt, hogy egy-egy történet anekdotaszerűen éljen tovább az emberek között. (Assmann 2004)

László János írásában felhívja a figyelmet arra, hogy a történelem, az elbeszélés és az identitás hogyan fonódik össze. *„Mivel az elbeszélés tulajdonképpen kate-góriájának a fikciót tekintik, a történelmi események elbeszélése akaratlanul is abba a gyanúba keveredik, hogy az elbeszélés „jóságának” esztétikai kritériumait szem előtt tartva az ábrázolt események realitását összemosza a fikcióval.”* (László 2005:178) Az interjúk elemzésénél mindig szem előtt kell tartani, hogy az egyes alanyok által elbeszélte történetek szubjektív tapasztalásokon alapulnak.

A mi témánk kapcsán fontos tényező az is, hogy olyasmiről van szó, aminek a nyilvános elbeszélése sokáig tilalom alá esett. Ennek lélektani következményeivel is foglalkozik Singer Zsuzsanna, amikor Szebeni Ilonát idézi: *„Nem szaggatok sebeket, mert ezek a sebek máig sem gyógyultak be. A hazatérők számára nem adott meg a kibeszélés lehetősége, sérelmeiket nem tárhatták a világ elé, tiltott volt a panasz, a könny és a gyász, testvér a testvérnek nem állíthatott emléket a magyar temetőben.”* (Szebeni 1993:5, idézi Singer 2010:36)

A fenti szempontokra a dudariak elbeszéléseinek a vizsgálatánál is tekintettel kell lennünk. Gulyásék filmjében az emlékek felidézése mellett a közösen megélt sorsra való reflexió is hangsúlyosan jelenik meg. (Gulyás–Gulyás 1990) *„... a faluban sem közömbös a szibériások históriájának „nyilvánosságszintje” – azaz nemcsak az, hogy ki mit tud a megélt sorsukról, de az is, hogy mennyit mer(t) ebből közzétenni, megvitatni.”* (Gulyás–Gulyás, 1990:5) A film kapcsán sok olyan emlék előtört a hazatérőkből, amiről keveset, vagy egyáltalán nem beszéltek korábban. A hazahozott emlékek feldolgozása, az itthon szerzett újabbakkal vegyítve ugyanakkor láthatóan nehézséget okozott számukra. A filmben az egyik dudari hazatérő azt is elmondja, hogy számára éppen a vele történetek kibeszélése, elmesélése adott egyfajta megnyugvást.

Szente módszertani újítása volt, hogy az öt hazatérőt együtt ültette le, hogy megbeszéljék a velük történt eseményeket. Közösen mesélik el, hogyan emlékeznek vissza a történetekre. Öt különböző személyiségről van szó, öt különböző történetről lehet olvasni. Újra felmerültek olyan témák is, amelyekről mások korábban még nem hallhattak. Öt különféle módon élték meg a velük történeteket, értelem-szerűen a saját sorsukat legtöbb esetben a legrosszabbnak ítélve. Volt, aki a többiek elbeszélését annyira eltérőnek érezte saját emlékeitől, hogy azt mondta *„Akkor te nem is lágerban voltál!”* (Szente 1989:210).

AZ EMLÉKEK MEGJELENÉSE AZ INTERJÚKBAN

Interjúink során két visszatérő özevegéhez („A” és „B” interjú), valamint egyikő-jük egy nemzedékkel fiatalabb rokonához („C” interjú) jutottunk el a film szereplőinek hozzátartozói közül. Emellett generációs metszetben is képet kaphattunk arról, hogy az elhurcolásokat hogyan élte meg egy falubéli család, akiket közvetve

érintett a történet. Közülük a legidősebb családtag a dudari leventék generációjához tartozik („D interjú), az „E” interjú az ő gyermekeik, míg az „F” interjú az ő unokáik generációját képviseli. Készült interjú egy olyan helyi lakossal is („G” interjú), aki sem koránál, sem családi kapcsolatainál fogva nem kötődik a történethez.²

A leventék elhurcolása

Az utóbb említett interjúalany is rendelkezik információkkal a dudari leventékről, szerinte *„levantéket képeztek ki partizánnak”* Csőszpusztán. Így kerültek oda, majd szökni próbáltak, egyfajta menedéket kerestek, de balul sült el a próbálkozásuk. *„Ebbe az a lényeg egyébként, hogy akkor amikor – az én tudásom szerint legalábbis -, amikor megjelent ugye a szovjet hadsereg, akkor ezek fogták és elrejtették a fegyvert, és hazajöttek. És ezeket úgy szedték össze utána. A történetet úgy a lista alapján összeszedték.”* („G” interjú, 2012)

1945-ben az első generációhoz tartozó „D” interjúalany férje katonaként elkeült Németországba. Onnan megszökött és sokáig bujkált, mert a szökevényekre nehéz sors várt, ha megtalálták őket. Csőszpusztán talált menedéket ő is a fiatal leventékkel együtt, azonban kisgyermekük születése miatt kikérőt kért, hogy meglátogathassa a családját. Kikérő helyett szerencséjére őt teljesen leszerelték, így a neve töröltődött az ottani névsorból. Amikor a szökevényeket keresték, őt is megtalálták, de az ő neve már nem szerepelt a listán, így vele nem foglalkoztak a szovjetek. A faluban mégis úgy hírelett, hogy édesapjának köszönhetően menekült meg, mert lebeszélte az orosz katonákat arról, hogy fiát elvigyék a munkatáborba. *„Na, most az az érdekes, hogy például volt egy olyan katona, vagy levante, akinek az apja I. világháborúsként volt kint fogságba, tudott oroszul, azt nem vitték el.”* („G” interjú, 2012) A megmenekült katona hozzátartozója így emlékezik: *„De az apósom meg nagyon perfekt beszélt oroszul, 4 évig hadifogságba’ volt, aztán az oroszokkal le tudta játszani ezt, hogy nem bántották, nem kutatták. Aztán hát így megmenekült a frontul. Meg aztán ugye el se vitték ezekkel a szegény gyerekekkel, akik kinn voltak az Oroszországban. Mert követtelek ám, de ugye nem volt benne a névsorban. Mert leszerelték, kitörölték a névsorból, ezeknél meg szegényeknél megmaradt. Ezeket összeszedték, elvitték.”* („D” interjú, 2012)

A család úgy élte meg, hogy az ő családtagjuk azért menekült meg a Gulágtól, mert már nem is volt a listán, hiszen leszerelt a katonai szolgálatból. *„De nem, nem volt kit védeni, mer’ a fia nem volt köztük. Mer’ nem keresték, ugye az én páromat. Mert leszerelt.”* („D” interjú, 2012)

² Az interjúkat Gulyás Gyula készítette. A kérdésben részt vett még Ale Éva, Gyenizse Krisztina, Legeza Borbála, Lencsés Gyula és Dr. Utasi Ágnes is.

A család második generációjához tartozó interjúalany is érzékelte, hogy a faluban úgy gondolták, a nagyapjának talán lett volna lehetősége közbeavatkozni. A falubeliek nehezen értették meg, az, hogy kit vittek el, nem azon múlt, hogy kinek milyen nyelvtudása, vagy milyen kiterjedt kapcsolati rendszere van. A szovjetek által okozott sérelmek miatt szinte magától értetődő, hogy helyben, a faluban kerestek bűnbakot, akit hibáztatni lehet. *„Meg nehezen emésztették meg ezt az emberek annak idején. (...) Hogy bent van, hogy édesapám, hogy az öregapámtól vártak volna segítséget, hogy adjon valamit, hogy mért nem adott, meg mért nem segített nekik. De hát abba 'az időbe hiába tudott ő oroszul, ez nem úgy működött, hogy most lebeszélem, vagy nem beszélem.”* („E” interjú, 2012)

Az unoka úgy gondolja, hogy voltaképpen az életben maradásra kaptak – nagyon drága áron – lehetőséget azzal, hogy az oroszok elvitték a fiatalokat, hiszen a szökés miatti megtorlás az azonnali halál lett volna, de így legalább volt esélyük a túlélésre. Ő is tisztában van a család múltjának ezzel a részével, részletesen tud a nagypapával megtörtént eseményekről. *„Mert nem tudom, mennyire tudják, ezek a magyar, a magyar vezetés erről hivatalosan tudott, hogy itt ennyi szökevény meg levente van, ők sem akartak kivégezni ennyi embert, ezért kitalálták azt, hogy csinálnak egy partizán-csoportot, akik majd a szovjet utánpótlási vonalakat felrobbantják, tehát hasznosítják mégis valahogy ezeket az embereket. Mert hivatalosan ugye fejbe kellett volna lőni minden szökevényt.”* („F” interjú, 2012)

A visszatértek hozzátartozói

Az egyik hazatérő felesége a pünkösdi gyülekezetben ismerkedett meg a férjével, aki nála sokkal idősebb volt, de ennek ellenére sorsuk összekovácsolódott. Nagyjából ugyanúgy aggódott, mint a férje, aki a filmben többször mondja hazatért sorstársának, hogy *„Ne, ne mondd el!”*

Több téma kapcsán is arról beszélt, nem biztos abban, hogy ezt szabad lenne elmondani. Amikor arról kérdeztük, hogy ő hogyan tudja, miért került el a férje és a többi fiatal Oroszországba, akkor is nagyon körültekintően fogalmazott. *„Hát, nem tudom, hogy szabad-e mondani. Hát, őket elvitték Németbe, Németországba, és akkor ők megszöktek onnan, és ebből volt probléma. És, akiket elvittek Németországba, azok hazajöhettek, úgyhogy őket meg elvitték. (...) Hát, volt ott egy valaki Dudarról és az hívta el őket, hogy ne bujkáljanak, hanem menjenek, aztán meg fölírjátok őket, aztán ott voltak valameddig, nem tudom meddig, ja.”* („B” interjú, 2012)

Egészen az 1980-as évek végéig nyilvánosan nem volt szabad a rendszer bírálata tára alkalmas témákról beszélni. Sokáig ilyen volt a munkatáborokból való visszatérés is, az ott elszenvedett sérelmek. Aki beszélt róla, bajba kerülhetett. Családon

belül sok mindent tudtak, azonban nem mertek mesélni a történeteikről, féltek az esetleges későbbi megtorlástól. A rendszerváltozás óta eltelt idő alig változtatott ezen. Az özvegy a mai napig óvatosan beszél a témáról, vannak történetek, amiket egyáltalán nem mer szóba hozni, még mindig tart attól, hogy valamiféle problémája lehet belőle. *„Na, jó, de hát most már a férjemet nem tudják bántani. Engem meg...”* („B” interjú, 2012)

Alig mondott olyat ez az özvegy, ami nem volt benne a filmben. Csak arról mesélt, ami már szerinte is köztudottnak számít, de még így is óvatosan fogalmazott: *„Hát, semmi jót. Nem, nem mondtak semmi jót. Éheztek, akkor mondta a férjem, hogy bányába dolgozott, ércbányába, és akkor vizes ruhába, úgy amint voltak, úgy fekéüdtek le. Úgyhogy sokszor megfagyott rajtuk a ruha.”* („B” interjú, 2012)

A másik özvegy először rokoni látogatás során találkozott későbbi férjével, annak visszatérése után. Akkor még nem, vagy csak kevés dolgot tudott az elhurcolt fiatalokról – leginkább a falubéli híreszteléseket, pletykákat hallotta.

Konkrét információt ő sem tudott mondani arról, hogy vajon miért őket vitték el a munkatáborba. Találgatások csupán, amikről beszámol. *„Hát, azt tudtuk, hogy nem igazságosan vitték el őket, nem igazságosan, hanem hát, több dolgot is rájuk fogtak, hogy így csináltak, vagy úgy csináltak, de az nem volt igaz, az nem volt igaz.”* („A” interjú, 2012)

„Hát, megvolt nekik a névsoruk. Megvolt a névsor, mert ott, mikor Csőszön [Csőzpusztán] voltak [a fiatalok], akkor valaki, valaki megtalálta a névsort és akkor az beadta valahova, nem tudom, hogy hova adta be, és akkor arról a névsorról szedték össze minden faluból, jársdiakat, csetényieket, dudariakat.” („A” interjú, 2012) Minden faluban azt ígérték, hogy csak rövid időre, néhány napra viszik őket el. *„És aszondták, hogy 3 nap. Minden faluba, ahova mentek úgy mutatkoztak be, hogy 3 nap, csak 3 nap lesz. Aztán nem 3 nap lett, hanem 10 év lett belőle.”* („A” interjú, 2012)

Gulyásék filmjében többször is elhangzik, hogy egyikőjük nem tudta kibeszélni magából a problémáit, az átélt nehéz időszak eseményeit a hazatérés után. Ő megosztotta volna róla szívesen valakivel, hogy mi nyomja a lelkét, miért vannak rémálmai – ezért szakemberhez is kellett fordulnia. A filmből ugyan nem derül ki egyértelműen, hogy miért érzi magát annyira kellemetlenül a férj, azonban az özvegyével való beszélgetés jobban rávilágított az okra – a feleség volt az, aki elzárkózott és nem akarta meghallgatni az átélt borzalmakat. A fiuk volt a családból a legérdeklődőbb.³ *„Hát, biztos nem mindig. Nem mindig, de nem szokott a férjem beszélni olyanról, hogy ő mit álmodott. Ha rosszat álmodott főleg nem, ha rosszat álmodott. De én nem, én, hogyha előhozta, kint, hogy mi volt, hogy volt a Szovjetbe, én mindig leintettem, hogy én nem szeretem ezt hallgatni, ne beszéljen róla, mert nem szeretem hallgatni. Énnekem rossz érzés volt az,*

---

³ Vele most nem tudtunk interjút készíteni.

úgy éreztem, hogy az valahogy rossz érzés volt, hogy aztat én meghallgattam.” („A” interjú, 2012)

A feleség ebben egészen az utolsó pillanatig elutasító volt a férjével. „*Nahát, arra most visszaemlékszek, akkor már beteg volt, nem tudott fönt lenni, és akkor jöttek karácsonyra az unokák, a fiamék meg a felesége, és akkor úgy, amin feküdt ágyba, úgy kezdett el bizonyosságot tenni, hogy mi volt, hol volt, mit csináltak ott kint, Szovjetbe. Aztán már én megsokalltam...*” („A” interjú, 2012)

A hazatérésről

A fiatalok hazatérésének az egész faluban híre ment, mindenki örült, hogy egy fiút leszámítva hazatértek épségben. A politikai vezetés azonban szemmel tartotta őket később is, hiszen abban a rendszerben tilos volt beszélni a szovjeteknél történetekről. „*Óó, örült a falu neki, csak ugye a vezetőség nem nagyon örült nekik. Óó, hát ugye akkor, hogy lehetett ilyen mondani, hogy az oroszoknál így szenvedtek! Az nem igaz! Szegényeknek még akkor hallgatni köllött. Annyi szenvedés után.*” („D” interjú, 2012)

A visszailleszkedés nem volt könnyű. A fiataloknak, akik túléltek azt, amit nagyon sok embernek nem sikerült, újra kellett kezdeniük az életüket, munkát találni, családot alapítani. Mindenki tudta a faluban, hogy ártatlanul vitték el őket, mégis megbélyegzettnek számítottak, és emiatt különböző problémákkal kellett szembenézniük. „*Az elhelyezkedés is nehéz volt. A bányába 'is nehezen fogadták őket, meg végig ilyen kulimunkára, a legnehezebb helyekre rakták őket. A Kovács testvérekre emlékszem.*” („D” interjú, 2012)

A visszatérők egy generációval fiatalabb rokona még kisgyermek volt, amikor az elhurcoltak hazajöttek a faluba. Nem sok emléke van az akkor történetekről. A tőlük kapott ajándék, egy kis fekete kenyérdarab az, ami számára nagy jelentőséggel bírt. Felidézi, hogy sokan összegyűltek a ház udvarán, hiszen látni akarták a hazatért fiatalembereket. Tudta ugyan, hogy ez nagy esemény, mégsem értette hirtelenjében, hogy honnan is jöttek, miért voltak távol és kik ők, csupán a messziről jött rokonokat látta bennük. „*...én már akkor a hazajövetelükre úgy emlékszem, én nagyon kicsi gyerek voltam, és még ajándékot kaptam tőlük, egy ilyen picike kis fekete kenyeret. (...) Arra viszont emlékszek gyerekként, hogy nagyon sokan a faluból, hát összejöttek, hát ugye, nagy hír volt, hogy megjöttek a gyerekek.*” („C” interjú, 2012)

Ő is úgy tudja, hogy a fiatalok azért álltak be levették, hogy a háborútól távol legyenek, a németektől védve legyenek, de az oroszok mégis elvitték őket a munkatáborba. „*Volt Tésen egy valamilyen cserkészekhez hasonló, valamilyen táborszerű volt. Ahol végül is, ők ott vészelték által a háborút. Valami úton-módon, hogy ki, feljelentette őket, vagy besúgták, vagy mit csináltak én azt nem tudom, hanem az volt az izé, hogy elvitték őket a Gulágra.*” („C” interjú, 2012)

Azt már fiatalon észrevette, hogy akik visszajöttek, másmilyenek, mint a hozzájuk hasonló korúak: „...visszaemlékezve arra, hogy a táborban valamit megtanultak, hogy mindig olyan béketűrők voltak...” („C” interjú, 2012)

Tudta azt is, hogy nem volt szabad beszélniük arról, hogy megírták a Gulágot, hozzá is nagyon kevés információ jutott el arról, hogy mi történt velük kint. „A [...] bácsi, az énszerintem, az talán jobban nem is akart beszélni dolgokról, meg tehát ők, ők elviselték azt, amit kaptak, és lehet, hogy arra tanították meg őket, hogy nagyon ne is beszélgessenek arról, hogy mi történt ott, mert vagy azért, mert gyerek voltam és nem nagyon hallottam, hogy miket meséltek, úgyhogy nem tudom. De hát nyilvánvaló, hogy mondták nekik, hogy jobb, ha nem beszélnek.” („C” interjú, 2012)

A fiatalabb rokon azt is elmondta, hogy a saját közvetlen családja sorsát illetően is jobb volt, hogyha nem beszéltek a korábbi eseményekről. Az ő édesapja csendőr volt, majd csendőrből lett határőr. Emiatt mindenféle viszontagságokon kellett átesniük. Elérte őket is az akkori politikai hatalom keze, így jobbnak látták, ha bizonyos dolgokat nem vernek nagydobra. „Hát, én most megmondom magának, úgy gondolom, hogy lehet, hogy énnekem erről nem is sok mindent beszéltek, mert mondom, apám sem volt rózsás helyzetben. Apám is akkor, abba az időbe, nem volt ennek a rendszernek, annak a rendszernek a kedveltje, csendőr volt, hát gondolom akkor is örült neki, hogy ha csendbe tudott lenni.” („C” interjú, 2012)

A félelem benne is ott él mind a mai napig, mintha még mindig tartana későbbi következményektől, a család rossz megítélésétől, a büntetéstől. „...Szerintem... nem tudom...Nem merek mit mondani, nem, nem tudom, hogy mennyire, mert aztán végül is ők is családot alapítottak.” („C” interjú, 2012)

A fiatalabb rokonnak arról is van tudomása, hogy több visszatérőnek is a vallás jelentette azt a támaszt, ami segített a történetek feldolgozásában. „Na, most én a nagybátyjaimmal beszéltem nagyon sokszor, az a két ember mélyen vallásos, mélyen vallásos emberek voltak, és ők igen, igen nagyon-nagyon.” („C” interjú, 2012)

ÖSSZEGZÉS

Az interjúk alapján elmondhatjuk, hogy a téma még ma is aktuális. Nem csak az derült ki, hogy a hazatérők nehezen dolgozták fel a történeteket, de az is, hogy a családtagok és mindazok számára, akiket valahogyan érintett a hat fiatal levante elhurcolása, még mindig problémát jelent az események feldolgozása.

Ahogy telik az idő, egyre több részlet lát napvilágot a történetekkel kapcsolatban. A politikai rendszer megváltozásával, a vélt vagy valós fenyegetések elmúltával a hozzátartozók már könnyebben, de még mindig nem teljesen felszabadultan beszélnek a hazatérők sorsáról, az együtt megélt emlékekről.

A történet a faluban tovább él, generációkon át mesélik a hat dudari levante történetét. Az interjúalanyok által bemutatott emlékképekben egyaránt tetten érhető az Assmann által leírt kulturális és kommunikatív emlékezet működése, hiszen a generációs kötelékeknek köszönhetően a jelenben is tovább él a történet, és a falu múltjához is szorosan hozzákapcsolódik.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Assmann, Jan (2004): *A kulturális emlékezet: írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban*. Atlantisz Kiadó, Budapest.
- Gulyás Gyula–Gulyás János (1990): *Málenkij robot*. Szociográfia a dudari levonték szibériai lágeremlékeiről az Uraltól Kolimáig. Századvég Kiadó, Budapest.
- László János (2005): Szociális emlékezés és szociális identitás: A történelem szociálpszichológiája. In: László János (szerk.) (2005): *A történetek tudománya*. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 177-184.
- Menczer Gusztáv (2007): *A Gulág rabtelepei: a bolsevizmus népiértésének színtere*. Századvég Kiadó, Budapest
- Singer Zsuzsa (2010): *Nyomok a lelkekben*. A sztálini munkatáborok kényszerű öröksége. KMMI – Füzetek VII. Kárpátaljai Magyar Művelődési Intézet, Ungvár
- Szebeni Ilona (1993): *Haza fogunk menni: kényszermunkán a Szovjetunióban*. Piremon, Debrecen
- Szente Zoltán (1989): *Magyarok a Gulág-szigeteken*. JATE Kiadó, Szeged